

Fortidig brug af ild som naturpleje i skov og landskab

Fritzbøger, Bo

Publication date:
2017

Citation for published version (APA):
Fritzbøger, B., (2017). *Fortidig brug af ild som naturpleje i skov og landskab*, 10 s.

Delrapport fra projektet *Ild som et omkostningseffektivt naturplejeredskab i skov og landskab*, udarbejdet af Bo Fritzboeger, SAXO-Instituttet, KU, december 2017

Fortidig brug af ild som naturpleje i skov og landskab

Sammenfatning

Mens brugen af ild til foryngelse af hedearealer er velkendt og historisk veldokumenteret gennem såvel geologiske makrofossilanalyser som historiske kilder, foreligger der ingen sikker viden om, hvorvidt ild også har været intentionelt anvendt i dansk sammenhæng som plejeredskab på eksempelvis skov- og overdrevsarealer.

For at undersøge om en sådan anvendelse overhovedet kan påvises og, i givet fald, hvordan og med hvilket formål den har fundet sted, har jeg foretaget en systematisk gennemgang af de dele af den foreliggende litteratur og udvalgte arkivserier, som efter min vurdering med størst sandsynlighed har kunnet forventes at indeholde oplysninger af denne karakter. Det fremgår af rapportens litteratur- og kildefortegnelse, hvilke tekster dækkende perioden fra middelalderen frem til 1800-årene, der er gennemgået.

Det konkluderes, at der fra det nuværende danske område *absolut ingen former for sikker indikation* findes af bevidst anvendelse af afbrænding som led i naturpleje i skov og landskab udenfor lynghedearealer. Omtale i faglitteraturen af svedjebrug i historisk tid må endvidere anses for utilstrækkeligt underbygget.

Indledning.

Brand har altid været en faktor ved formningen af grundlæggende landskabsstrukturer. Plantearters og -samfunds tålsomhed i forhold til ild varierer, og ilden kan derfor være en virksom faktor i den stedsevarende konkurrence og selektion. I et langt historisk perspektiv har denne faktor dog helt overvejende haft form af spontane naturbrande forårsaget af ikke mindst lynnedslag på tørre årstider. Imidlertid findes der også indikationer af, at mennesker til forskellige tider bevidst har benyttet afbrænding som middel til modifikation af landskabet. En sådan anvendelse kan principielt have tjent to vidt forskellige formål: Der kan 1) have været tale om afbrænding med den hensigt at fremme bestemte plantesamfunds vækst frem for

andres (eksempelvis lynghede i stedet for næringsfattigt græsland med spredt trævækst); altså om man vil, en form for ”naturpleje”. Denne form for modifikation må have haft en forholdsvis ekstensiv karakter, idet den ikke forudsætter andre former for opfølgende indgreb. Men der kan også 2) have været tale om anvendelse af ild ved rydning af arealer til permanent agerbrug (svedjebrug), hvor kontinuert dyrkning har fulgt efter afbrænding og rydning. Der findes dog også fra udlandet eksempler på gentagen svedjebrug i skov med en forholdsvis kort cyklus mellem rydning og ny tilgroning. Denne rapport vil ikke desto mindre fortrinsvis fokusere på landskabsforandringer af den første type.

Afbrænding af lynghede

Omtale af forholdsregler i forbindelse med antændelse af lynghede med henblik foryngelse af dens dværgbuske kendes fra Jyske Lovs 3. bog kapitel 68 (1241, Danmarks gamle Love paa Nutidsdansk), hvorfra de er ført videre i Danske Lov 6-19-6 ff (1683): ”*Ingen bør at sette Ild i Heede, uden alle Ejere vorde derom foreente, at brænde enten Mose, eller Heede, og gange selv med og vogte, og særdelis see til, at Vinden er føjelig, at ej kommer Ild i andre Mænds Mark dennem til Skade*” (6-19-8). Men om bevidst afbrænding af eksempelvis skov indeholder danske middelalderlove (i modsætning til anden germansk lovgivning, f.eks. Lex visigothorum fra 5.-8. årh., Sjöholm 1988, s. 388) intet.

Opmærksomheden på faren for løbske hedebrande er således antagelig årsagen til, at Skovforordningen 1710 i forbindelse med omtale af tørvegravning bestemmer (Dansk skovbrug 1710-33, s. 63ff), at ”*Alle og enhver som paa dette Arbejde kommer/ skal strengeligen være forbudet at antende eller have nogen Ild, hvorved Mosen og Skoven kunde for u-lykkes og komme i Brand under 3 Lod Sølvs Straf*”.

Talrige arkæologiske og palæobotaniske undersøgelser har siden påvist, at foryngelse af hedelyng ved afbrænding har været udbredt siden bondestenalderen (Odgaard 1994; Odgaard og Rømer 2009). Og den kendes ligeledes fra historisk tid (Højrup 1970, s. 95-97; Gormsen 1982; Den danske hede 1998; Dalsgaard 2000; Christiansen 2001), ligesom afbrænding indgår som et integreret element i moderne landskabspleje af hedearealer (Degn 2006). Niels Blicher skriver i 1795 i sin beskrivelse af Sønder Vium sogn, at ”*Ofte tager man i disse Sogne og omliggende Egn et Stykke Lyngjord ind til Agerland. Enten nedplejes Lyngen og bliver liggende et Aar over for at raadne tilligemed Fuuren — eller og, isser naar Lyngen er vel stor, afbrændes. Dette er befunden got, baade fordi Asken giver en god Rug-Kjærv, og Jorden er lettere at drive. Men derved iagttages ingensinde*

den i vor Lovgivning foreskrevne Forsigtighed hvorfor Heede-Brynden og ofte tager Overhaand, og gjør stor Skade” (Blicher 1795, s. 94). Ligeledes synes hedeplantager gennem 1800-årene ofte anlagt med en indledende jordbehandling bestående af afsvidning af plantedækket efterfulgt af skrælplojning (Neergaard 1895, s. 120).

Svedjebrug og anden vegetationsrydning

Axel Steensberg var i 1950erne drivkraften bag eksperimentalarkæologiske forsøg med svedjebrug i Draved Skov (Steensberg 1979; Jacobsen 1973), og han nævner i flere forbindelser en mulighed for, at former for denne driftsform har været praktiseret i Danmark også i historisk tid (Steensberg 1993, s. 122-124). Belægget mener han bl.a. at kunne finde i stednavne, hvilket gør dateringen af den angivelige afbrændingspraksis vanskelig, men i hvert fald for bebyggelsesnavne henfører den til senest middelalderen, og for marknavne snarest til 1500-tallet. Interessen samler sig om flere stednavnetyper.

Den første er ”bråde”, der findes i bl.a. Sydsjælland, Odsherred og Sønderjylland (Kong Valdemars Jordebog; Roskildebispens Jordebog 1370). Navnet tolkes af Steensberg som beslægtet med det norske bråtebrænding, hvorom Arent Berntsen i 1656 (2. bog, s. 40f) skriver, at ”*Braader eller Braater udi Norge / neffnis de Sæder som med atskillige smaa Krat af Ris eller Løng ere begroede / oc dog ere beqvemme at Ryddis / oc til Sæd at kunde giøris duelige / effter saadan Krat til forne ved Ild er affbrent / saadanne Stæder som i særdelished til Rug Sæd affbrendis oc Ryddis / kalder mand Rug Sved*”.

Gunnar Knudsen havde imidlertid allerede forud for Steensbergs tolkning manet til forsigtighed med hensyn til tolkningen (1938, s. 61), idet han udelukkende betragtede navneformen som vidnesbyrd om *rydning*. Og nyere navneforskning giver ham ret (Jørgensen 1994), således at bråde-navne altså ikke nødvendigvis har indebåret anvendelse af ild.

Også rydningsendelserne -feld og -tved opfattedes af Axel Steensberg (1993, s. 123) som brandindicerende, vistnok ud fra den nærliggende cirkelslutning, at al skovrydning i hans forståelse ”jo” indebar svedje.

En anden stednavneform, der påkaldt sig Steensbergs interesse, er efterleddet ”brand” (f.eks. Brabrand, Stabrand). I begge tilfælde tolker Bent Jørgensen (1994) imidlertid efterleddet som *-brønd*, hvorved typen kan lades ude af betragtning i denne forbindelse.

Dog indgår ”brand” i forskellige former med sikkerhed i en række stednavne, hvor de selv sagt kan referere til mindst tre forskellige forhold: 1) brænde, 2) tidligere afbrændte arealer eller (i denne sammenhæng det relevante) 3) afbrænding som praksis.

Et overdrev sydvest for Køge omtales således i Christian Vs Matrikel som ”*Det Vdröfft, som kaldis det brente*” (se også Matthiessen 1942, s. 84), og dets eksistens bevidnes af de tilstødende markers navne: *Brendsted, Brente Tofte Agre* og *Aske Agre* (Steensberg 1969, s. 491). Hvorvidt der er tale om spor efter en spontan naturbrand eller efter en form for intentionel afbrænding henstår imidlertid i det uvisse. Det gælder ligeledes *Brent Agre Skovjord* ved Grøfte i Sydvestsjælland (Rise Hansen & Steensberg 1951, s. 182).

Også navneendelsen -stufn/-stofn opfattes som brandicerende med den lidt overraskende forklaring (Steensberg 1993, s. 123f), at det refererer til træstubbe. I en del tilfælde knyttes navneledet da også eksplicit sammen med brand: *Brendstowen* (1524), *Brendstoffuen* (1579, 1597) og *Brendschouff* (Albøge 1984, s. 512, 523), men Steensberg vælger over alt at tolke forledene som ”brændt” og ikke som det nok så nærliggende ”brænde”. Sagen er jo, at fældning med økse var helt fremherskende indtil 1800-årene, og det efterlader høje stød. Men om disse er søgt afbrændt (med hvilket formål?) eller opfattedes som spor efter brændehugst, er altså uklart.

Endelig skal nævnes en navneform, som Axel Steensberg ikke inddrager i sin argumentation, nemlig *Svinding(e)* eller ”*swithning*” der betegner et ”afbrændt område” (Jørgensen 1994). Dette er nok den mest entydige indikation af landskabsbrand i stednavnematerialet, men igen er det umuligt at afgøre, om den forudsatte brand har været spontan eller påsat med en hensigt. Og som Gunnar Knudsen (1938, s. 61f) sammenfattende skriver: ”*Mindre sikkert er det derimod, om vi ogsaa tør tage Tilstedeværelsen af saadanne Navne som et Bevis for, at vi ogsaa i Danmark har haft selve Svedjebuket som Driftsform. Navnene kunde jo sigte til Afbrænding af Lynghede, en almindelig dansk Opdyrkningsform, eller til Skovbrand. Imidlertid er det meget tænkeligt, at man ved de primære Skovrydninger virkelig har anvendt Ild for at blive fri for de Kvasmængder, som Rydnin-gen nødvendigvis maatte producere. Et egentligt Svedjebuk, med successive Afbrændinger af samme Areal i Omdrift efter en bestemt Plan, kendes derimod ikke fra Danmark i historisk Tid*”.

Ved siden af stednavnestoffet findes der et lille antal andre kilder, som måske kan tolkes som indikatorer på bevidst landskabsafbrænding til foryngelses- og plejeformål. Axel Steensberg (1993, s. 122) refererer således omtale i et brev fra 1652

af hyrder og hjemløse, som brænder bål i moser og skove. Det hedder i brevet, som angår det sydlige Jylland, ordret, at *"en del hyrder och løst folk skal tage Ild ud af byerne och bære udi marken, træerne dermed at ansticke og forbrende, hvorudofver icke allene hede, mens endochsaa hele skofve skal forderfvis"* (Corpus Constitutionem Daniae VI, s. 100f). Hvad formålet med den beskrevne ildspåsættelse var, er uvist, men der kan antagelig være tale om brænding af trækul og/eller potaske på stedet.

Fra udlandet findes endvidere sporadisk, middelalderlig dokumentation for brug af ild i forbindelse med eksempelvis pleje af græsningsarealer (Rackham 1980, s. 88). Og i sin gendigtning og fordanskning af Hesiod, giver Henrik Gerner i 1670 en af stroferne følgende ordlyd (Gerner 1949):

*"Har du ey Møg? Men Halm oc Straae/
Lad det paa Jorden føris
Oc set saa siden Ild derpaa/
saa kand hun fructbar giøris"*

Altså en anvendelsesmåde, hvor asken fra den brændte vegetation benyttedes som gødning.

Endelig skal det nævnes, at der øst for Øresund synes at være væsentlig bedre dokumentation for egentligt svedjebrug i historisk tid. Forekomsten af fossilt trækul i jordprøver fra Osaby i Småland antyder således brugen af ild i agerbruget ind i 1500-tallet (Lindbladh 1998). Og fra sin berejsning af Skåne beretter Carl von Linne i 1749 om et lokalt forsøg med afbrænding af nedskåren ris med henblik på forbedret korndyrkning: *"ÅKER, I tunneland, blev lagd och beströdd med ris samt bränd, varefter herr översten fick första året den härligsta växt och det 32:a kornet, men samma åkerstycke har allt sedermera varit så skrintt och magert, at det aldrig kommit i stånd. Härav ser man, vad kyttande [dvs. svedje] gagnar åkren"* (Linne 1749, s. 411). I sine undersøgelser af netop skånske løvskove omtaler Sten Bjerke fortsat brug af svedje helt op imod 1900 (Bjerke 1957, s. 399f).

Afbrænding af kvasbunker i skov

Kontrolleret afbrænding af kvasbunker på afdriftsarealer før ny kultur har formentlig været et hyppigt forekommende fænomen i moderne skovbrug, idet allerede Skovforordningen 1670 som §4 foreskrev, at de hugstberettigede skulle *"være pligtig at gjøre Steden ryddelig til ny Växt, Græsning eller Sæd"* (Fallesen

1836). I Carl Jacobis forstlige ordbog fra 1907 angives således som en af betydningerne af ”afbrænding” som gældende ”*Affald fra skovningen i Bunker*”. Men om dets tidslige og rumlige udbredelse, dets omfang og konsekvenser foreligger der antagelig kun yderst begrænset viden.

Som et eksotisk tillæg kan det nævnes, at afbrænding af gammel skov øjensynlig var en anvendt praksis i forbindelse med kolonial plantagedrift. Reimert Haagen-sen nævner således i sin beskrivelse af St. Croix fra 1757 (s. 5f), at ”*paa dette Land er og megen stor Skov af overmaade store Træer, som baade ere rare og særdeles nyttige, omendskiønt Indvaanerne ey kand føre sig dem til Nytte af nogen Betydenhed, som om der vare Byg-Mestere, Skibs-Byggere, Haandvarks-Folk eller andre saadanne i Landet, enhver bruger derfor af samme saa mange han har nødig, saavel til egne som Pak-Huuse, Slave-Hytter og andre fornødne Ting, Resten af Skoven eller Buske bliver forbrændt, paa det at Jorden kand vare reen og nyttig til Dyrkning*”.

Spor efter skovbrand

Spontant opståede naturbrande har som tidligere nævnt altid fundet sted, men det er en sjældenhed, at eksempelvis skovbrande omtales i skriftlige kilder (se dog Kardell 1999). Vel blandt andet fordi, hyppigheden af sådanne i løvtræsdominerede bevoksninger gennem Den Lille Istids våde og kolde klima har været begrænset. Ikke desto mindre findes der i et længere tidsperspektiv omfattende dokumentation i form af makrofossiler (trækul) efter skovbrande, idet det blot ikke er muligt at skelne mellem spontant opstået ildløs og intentionelt påsatte brande. I Suserup Skov er der eksempelvis fundet flere meget høje forekomster af trækulstøv, den seneste ca. 200 f.Kr. (Heilman-Clausen m.fl. 2007).

Konklusion

Der er fra det nuværende danske område *absolut ingen former for sikker indikation* fundet af bevidst anvendelse af afbrænding som led i naturpleje i skov og landskab uden for lynghedearealer. Omtale i faglitteraturen af svedjebrug i historisk tid må endvidere anses for *utilstrækkeligt underbygget*.

Appendix: Gennemgået materiale (der refereres i teksten til det med * mærkede)

Rigsarkivet, Rentekammerarkivet

- 2485.1: Landvæsenskontorets diverse sager, Forarbejder m.v. vedrørende forordningerne af 1776 13. maj og 1781 23. april om fællesskabets ophævelse 1773-81(84)
- 2485.6-19: Indberetninger om forbedringer i landvæsenets og fællesskabets ophævelse 1773-1809
- 3322.382-430: Forstkontoret, Indberetninger om de private skove 1805-48
- 333.8-12: Pakkesager fra samtlige arkiver, Forstafhandlinger, rejseberetninger og betænkninger indsendt til Rentekammeret 1794-1840
- 333.491: Om græsningen i Ermelund, Jægersborg dyrehave og andre indhegnede skove, 1727-1828
- 333.1069: Regnskab for Jægersborg dyrehave, 1765-78
- 431.12 Indkomne betænkninger over spØrgsmål tillandvæsenets fremtarv og nytte, 1757-60
- *Christian Vs Matrikel

Litteratur

- Andersen, Susanne 1995: Træk af engenes kulturhistorie i: *Ferske enge - en beskyttet naturtype*, S. Nepper Larsen & T. Vikstrøm (red.), København, s. 35-53
- Antoniewicz, Wilhelm von 1944: *Frejlev Skoves Historie*, København
- Arnborg, Gunnar m.fl. (red.) 1987: *Mulens marker. Bete och boskap i hage och vallskog*, Lahlholm
- Begtrup, Gregers 1803-12 (repro. 1979): *Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark 1-7*, København
- *Berntsen, Arent 1650-56 (repro 1971): *Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed*, København
- *Bjerke, Sten 1957: Nogle træk af de sydiskandinaviske løvskoves udvikling gennem de sidste århundreder, *Dansk Dendrologisk Årsskrift* 1:4, pp. 373-412
- Björklund, Jörgen & Lars Östlund (red.) 1992: *Norrländsk skogshistoria. Människan, skogen och industrin*, Umeå
- Bjørn, Claus m.fl. (red.) 1988-89: *Det danske landbrugs historie 1-4*, København
- *Blicher, Niels 1795 (1924): *Topographie over Vium Præstekald*, Viborg
- Blicher, Steen Steensen 1839: *Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand i oeconomisk Henseende, Tolvte Stykke*, Viborg Amt, København
- Borggreen, Øivind 1994: Den danske kronens træforsyning og skovpolitik 1550-1650, *Bol og by* 1994:1, pp. 51-63
- Brinck-Seidelin, L. C. 1828: *Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand i oeconomisk Henseende, Fjerde Stykke*, Hjørring Amt, København
- Bruun, Hans Henrik & Rasmus Ejrnæs 1998: Overdrev – en beskyttet naturtype, Skov- og naturstyrelsen
- Brøndegaard, V. J. 1987: *Folk og flora 1-4*, 2. udgave, København
- Buis, J. 1985: *Historis forestis. Nederlandse bosgeschiedenis 1-2*, Utrecht
- *Christiansen, Sofus 2001: Flows of matter in a traditional heathland farm about 1840. An example from northern West Jutland, Denmark, *Danish Journal of Geography* 101, s. 43-66
- Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Breve, samt andre trykte Anordninger som fra Aar 1670 af ere udkomne*, Schou, J. H. (ed.), København 1777-1840
- Chronologisk Samling af de kongelige Forordninger og aabne Breve Forst- og Jagtvæsenet i det egentlige Danmark angaaende, som fra Aaret 1660 til vore Tider ere udkomne*, L. S. Fallesen (ed.), København 1836

- **Corpus Constitutionem Daniae* 1-6, V. A. Secher (ed.), København 1887-1918
- Dalgas, C. 1830: *Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand i oekonomisk Henseende*, Femte Stykke, Ribe Amt, København
- Dalgas, C. 1837 (reprint 1992): *Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand i oekonomisk Henseende*, Niende Stykke, Skanderborg Amt, København
- *Dalsgaard, Kristian m.fl. (red.) 2000: *Mellem hav og hede. Landskab og bebyggelse i Ulfborg herred indtil 1700*, Aarhus Universitetsforlag
- **Danmarks gamle Love paa Nutidsdansk* I-III, Erik Kroman & Stig Juul (udg.), København 1945-48
- Danmarks oc Norges oekonomiske magazin*, 1757-64
- **Dansk Skovbrug 1710-33. Indberetninger til overjægermester Frederik von Gram*, Bo Fritzbøger (udg.), København 1993
- **Danske Lov*, København 1683
- Danske Vider og Vedtægter* 1-5, P. Bjerger et al. (eds), København 1904-1938
- *Degn, Hans Jørgen 2006: *Naturpleje på Randbøl Hede 1998-2005*, Randbøl Statskov-distrikt
- **Den danske hede*, Seminarrapport, Skov- og Naturstyrelsen 1998
- Diplomatarium Danicum* 1:1-7, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, København 1957-90
- Diplomatarium Danicum* 2:1-12, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, København 1938-60
- Diplomatarium Danicum* 3:1-9, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, København 1958-82
- Diplomatarium Danicum* 4:1-7, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, København 1984-2000
- Diplomatarium Danicum* 4:8-12: see web-edition www.diplomatarium.dk
- Diørup, C. 1842: *Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand i oekonomisk Henseende*, Femtende Stykke, Thisted Amt, København
- *Fallesen, L.S. (udg.) 1836: *Chronologisk Samling af d kongelige Forordninger og aabne Breve Forst- og Jagtvæsenet i det egentlige Danmark angaaende*, København
- Fleischer, Esaias 1779: *Forsøg til en Underviisning i det Danske og Norske Skov-Væsen*, København
- Fæstebonde i Nørre Tulstrup Christen Andersens dagbog 1786-1797*, Jens Holmgaard (udg.), København 1969
- *Gerner, Henrik 1942 (1670): *Hesiodi Dage eller Rijnstock*, Hans Ellekilde (udg.), København
- Godsejerrøster. Landøkonomiske indberetninger fra Roskilde amt 1735-1770*, Margit Mogensen & Poul Erik Olsen (udg.), København 1984
- *Gormsen, Gudrun 1982: *Hedebonden. Studier i gårdmand Peder Knudsens dagbog 1829-1857*, *Folk og kultur* s. 58-101
- Graves, Karoline 1978 (1921): *Ved Halleby Å*, Foreningen danmarks Folkeminder
- Grøn, A. Howard 1938: *Hovedtræk af dansk Skovbrugs Historie til ca. 1888*, *Danmarks Skove*, pp. 29-74, København
- Hald, J. C. 1827: *Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand i oekonomisk Henseende*, Andet stykke, Randers Amt, København
- Hansen, Povl 1889 (repro. 1998): *Bidrag til det danske Landbrugs Historie: Jordfællesskabet og Landvæsenkommissionen af 1757*, København
- Hansen, Viggo 1970: *Hedens historie i: Danmarks natur* 7, Arne Nørrevang & Jørgen Lundø (red.), s. 9-41
- Hasle, Theodor 1844: *Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand i oekonomisk Henseende*, Attende Stykke, Holbeks Amt, København

- *Heilmann-Clausen, J., R.H.W. Bradshaw, J. Emborg & G. Hannon 2007: The History and Present Conditions of Suserup Skov: A Nemoral, Deciduous Forest Reserve in a Cultural Landscape, *Ecological Bulletins*, No. 52, Suserup Skov: Structures and Processes in a Temperate, Deciduous Forest Reserve (2007), pp. 7-17
- Herlufsholms Birks Tingbøger 1616-19, 1630-33*, K. M. Olsen (ed.), København 1954-59
- Hoff, A. 1997: *Lov og landskab. Landskabslovenes bidrag til forståelsen af landbrugs- og landskabsudviklingen i Danmark ca. 900-1250*, Århus
- Hofman (Bang), J. Aa. 1843 (reprint 1991): *Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand i oekonomisk Henseende*, Sextende Stykke, Odense Amt, København
- Hvass, J. 1761: Om de visseste midler til skovenes conservation og fremvækst i Dannemark, *Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin* 5, pp. 369-76
- *Højrup, Ole 1970: Hedens udnyttelse, i: *Danmarks Natur* 7 (1. udg.), Arne Nørrevang & Jørgen Lundø (red.), København, s. 73-106
- *Haagensen, Reimert 1758: *Beskrivelse over Eylandet St. Croix*, København
- *Jacobi, Carl 1907: *Forstlig Ordbog*, København
- *Jakobsen, Bent 1973 Skovens betydning for landbrugets udvikling i Danmark indtil ca. 1300, *Det forstlige Forsøgsvæsen i Danmark* 33, pp. 345-96
- Jansson, Ulf & Erland Mårald (red.) 2005: *Bruka, odla, hävda. Odlingssystem och uthålligt jordbruk under 400 år*, Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien 2005
- *Jørgensen, Bent 1994: *Stednavneordbog*, Gyldendal
- Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1551 ff*, København 1885 ff
- *Kardell, Lars 1999: *Måleråsbranden. Effekter på skog, vegetation och mark efter 75 år*, Institut för Skoglig Landskapsvård, Rapport 79
- Karen Rosenkrantz de Lichtenbergs dagbøger og regnskaber. Hverdagsliv 1771-1796 på herregården Bidstrup og i Horsens*, A. Hoff (udg.), Horsens museum & Landbohøistorsk Selskab 2009
- *Knudsen, Gunnar 1938: Skovrydning i Danmark belyst gennem Stednavnene, *Saga och Sed*, s. 43-63
- * *Kong Valdemars Jordebog* 1-3, S. Aakjær (red.), København 1926-31
- Laumann Jørgensen, E. & P. C. Nielsen 1964: *Nordsjællands skove gennem 200 år*, København
- *Lindbladh, Matts 1998: Long Term Dynamics and Human Influence in the Forest Landscape of Southern Sweden, *Acta Universitatis Agriculturae Suecia, Silvestria* 78
- *Linne, Carl von 1749 (1975): *Skånska Resa på Höga Överhetens Befallning förrättad År 1749*, Stockholm
- Lütken, O. D. 1839 (repro. 1983): *Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand i oekonomisk Henseende*. Trettende Stykke. Præstøe Amt, København
- *Matthiessen, Hugo 1942: *Det gamle Land. Billede fra Tiden før Udskiftningen*, København
- *Neergaard, V. 1895: Skovbruget fremstillet med særligt Hensyn paa Skovfogder, København
- *Nordenhaug, Ann m.fl. (red.) 1999: *Skjøtselsboka for kulturlandskap og gamle norske kulturmarker*, Landbruksforlaget
- *Odgaard, Bent 1994: The Holocene vegetation history of northern West Jutland, Denmark, *Opera Botanica* 123, s. 1-171
- *Odgaard, Bent & Jørgen Rydén Rømer (red.) 2009: *Danske landbrugslandskaber gennem 2000 år*, Aarhus Universitetsforlag
- Oekonomisk Journal, eller Maanedlige Samlinger af udvalte praktiske Afhandlinger, til at forbedre Huusholdnings-Kunsten, Land-Væsenet, Manufacturer, Handelen og alt hvad under det Navn Oeconomie i allervidtløftigste Meening pleyer at befattes, 1757-58*
- Peterken, George F. 1996: *Natural Woodland. Ecology and Conservation in Northern Temperate regions*, Cambridge University Press

- *Rackham, O. 1980: *Ancient Woodland: its History, Vegetation and Uses in England*, London
Repertorium Diplomaticum regni Danici Mediaevalis 1:1-4, K. Erslev (ed.), København 1894-1912
- Repertorium Diplomaticum regni Danici Mediaevalis* 2:1-9, W. Christensen (ed.), København 1928-39
- Reventlow, C.D.F. 1960: *A Treatise on Forestry*, Hørsholm
- *Rise Hansen, Carl & Axel Steensberg 1951: *Jordfordeling og udskiftning. Undersøgelser i tre sjællandske landsbyer*, København
- *Roskildebispens *Jordebog ca. 1370*, C. A. Christensen (red.), København 1956
- *Sjöholm, Elsa: *Sveriges medeltidslagar. Europeisk rättstradition i politisk omvandling*, Lund 1988
- Skast herreds tingbøger 1636-40*, P. Rasmussen (udg.), København 1955-69
- Slotte, Håkan & Hans Göransson (red.) 1996: *Lövtäkt och stubbskottsbruk 1-2*, Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien
- Sognefoged i Stavnsholt Lars Nielsens dagbog (1771) 1789-1794*, J. Dieckmann Rasmussen (udg.), Landbohistorisk Selskab, København 1978
- Sokkelund herreds tingbøger 1621-37* O. Karup Pedersen m.fl. (udg.), København 1957-80
- *Steensberg, Axel 1969: *Natur og landskab i: Dagligliv i Danmark i det syttende og attende århundrede*, Axel Steensberg (red.), s. 489-522
- *Steensberg, Axel 1979: *Draved. An Experiment in Stone Age Agriculture. Burning, Sowing and Harvesting*, Nationalmuseet
- *Steensberg, Axel 1993: *Fire-Clearance Husbandry. Traditional Techniques Throughout the World*, Poul Kristensen
- Storlandbrug under omformning. Uddrag af danske godsforvalterbreve 1784-1792*, Ole H. Christensen (udg.), København 1982
- Ditlev Tamm: *Kongens Retterting 1537-1660 I-II*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag 2003
- Thaarup, F. 1839: *Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand i oekonomisk Henseende*, Tiende Stykke, Bornholms Amt og Christiansøe København
- Vaupell, C. T. 1863 (repro. 1986): *De danske Skove*, København
- Weismann, C. 1900: *Skove og Skovbrug paa Fyn i det nittende Aarhundrede*, Odense
- Worsøe, E. 1979: *Stævningsskovene*, København
- Östlund, Lars (red.) 1997: *Människan och skogen från naturskog til kulturskog?*, Nordiska Museet
- Aasum herreds tingbøger 1640-48*, A.E. Christensen & T. Dahlerup (udg.), København 1956-82